

УДК: 316.325(477)

ББК: 60.5

*Ольга Максимович***ГРОМАДЯНСЬКА ДЕПРИВАЦІЯ:
СОЦІОКУЛЬТУРНІ РЕАЛІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ВИМІРИ
В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ**

Розглянуто феномен громадянської депривації, досліджено її ознаки та причини в умовах українського сьогодення як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях аналізу.

Ключові слова: депривація, громадянське суспільство, соціокультурні реалії, соціальна система, соціальна структура.

Феномен громадянської депривації перебуває у фокусі міждисциплінарних досліджень, явища депривації вивчаються в межах різних галузей знань, як-от психологія, економіка, право, філософія, що засвідчує як соціальну? так і наукову актуальність цієї проблеми.

Соціологічне розуміння явищ депривації детерміноване специфікою трактування об'єкта вивчення соціології як науки, а саме: по-перше, суспільства як соціальної реальності, по-друге, суспільства як соціальної системи. Перший підхід розкриває суб'єктивний зміст громадянської депривації; другий – об'єктивний. Відомо, що соціальні явища перебувають на перетині соціальної структури й діяльності, тобто, з одного боку, індивідуальних проєкцій учасників суспільства, а з іншого, – зворотної відповіді соціальної системи останнім. Тому індивідуальні запити особистості до соціальної структури методологічно вигідніше розглядати із соціокультурної позиції, а от “відповідь” суспільства (адресовану як окремим індивідам, так і соціальним групам і спільнотам) методологічно перспективніше проглядається із соціально-структурної позиції, адже суспільство, як соціальна система, функціонує й упорядковується за допомогою системи соціальних інститутів, яка визначає статусно-рольові виміри соціальної структури й опосередковано “повідомляє” кожному учаснику соціальної структури його “розташування” в соціальній ієрархії і відповідно розташування інших “гравців системи”.

“Депривація – це стан невдоволеності, який виникає в особистості на ґрунті розбіжностей між її реальним станом і станом, до якого вона прагне, між її потребами і можливістю їх задовольнити” [3, с.77].

“Громадянська депривація” – термін емпірично обґрунтований і запроваджений до наукового обігу (як теоретичний конструкт для пояснення реалій українського сьогодення) членом-кореспондентом НАН України, доктором соціологічних наук М. Шульгою. На думку науковця, головний зміст громадянської депривації, як явища в умовах українського сьогодення, полягає у “звуженні можливостей задоволення громадянських потреб, у неможливості задоволення потреб особистості як громадянина з причин різноманітних обмежень, перешкод, в умисному нагромадженні формальностей і використанні їх у корисливих цілях” [3, с.77].

Оглядаючи панораму наукових дискусій стосовно зазначеної тематики, переконуємося, що вона перебуває в центрі уваги науковців-суспільствознавців, має чітко виражений міждисциплінарний характер. Зокрема, ґрунтовний теоретичний аналіз громадянської депривації як соціального феномену знаходимо в роботах В. Андрущенка, Є. Головахи, А. Карася, С. Катаєва, А. Маковецького, В. Середи, М. Шульги. Натомість, з метою емпіричної аргументації концептуальних тверджень статті, до ви-

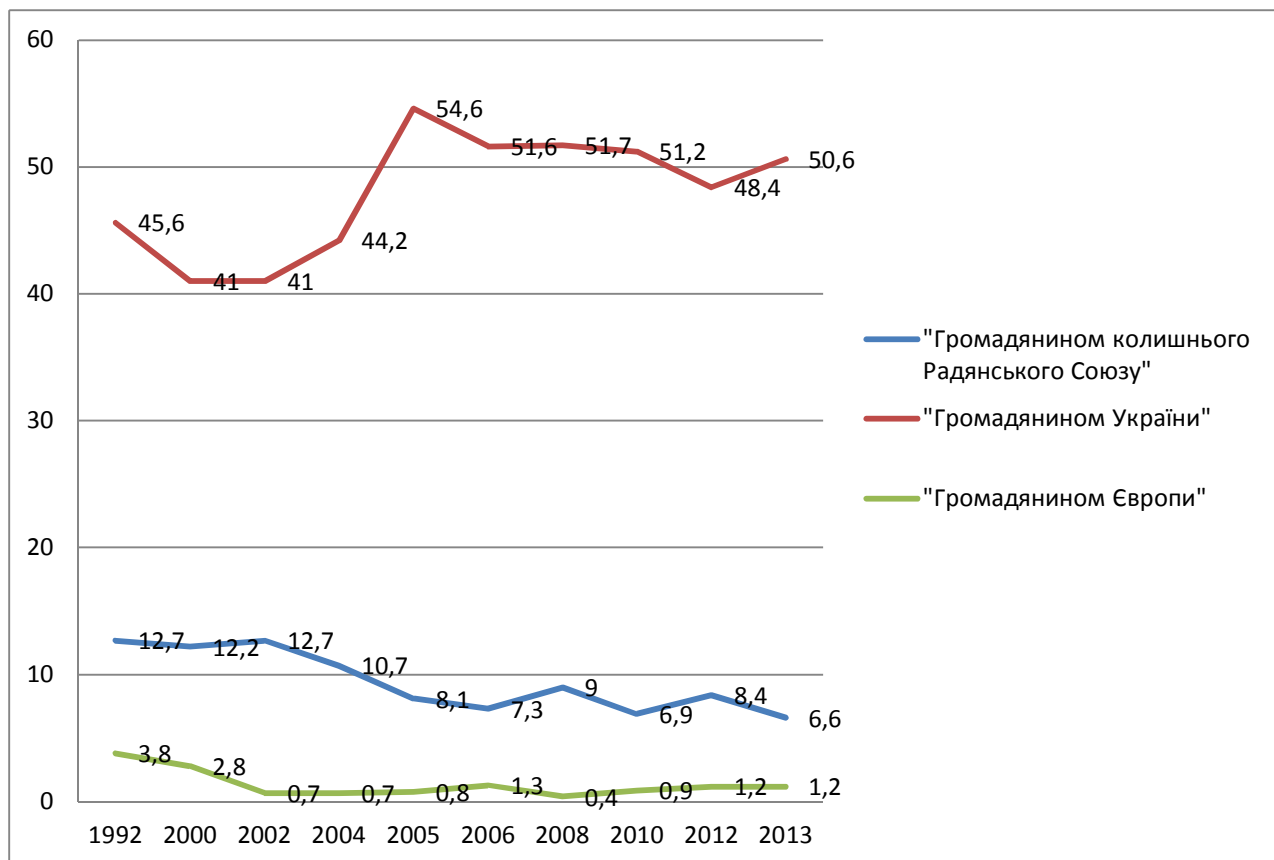
кладу проблеми залучено матеріали моніторингового дослідження ІС НАН України “Українське суспільство” (1992–2013) [3].

Насамперед, слід урахувати, що сучасне українське суспільство опинилося в ситуації паралельного функціонування уламків різних соціальних систем, що взаємовиключають за змістом і суттю одна одну. Разом з тим не слід забувати, що цивілізаційно українське суспільство являє собою пограниччя, “територію культурного розлому” між Сходом і Заходом. Останній – один із найстаріших цивілізаційних поділів в Європі, і марно сподіватися, що зусиллями одного суспільства може бути вирішена суперечність тривалістю в кілька десятиків століть. Ось яку думку із цього приводу знаходимо в післямові до відомого дослідження Ларі Вульфа (яке розкриває витоки концептуального поділу Європи на Східну та Західну) “Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва” авторства відомого українського історика Я. Грицака: “Насправді поділ між Сходом і Заходом існував віддавна, і він є найстарішим культурним поділом в Європі. Його сліди можна побачити вже у Гомера та Геродота. А від початку другого тисячоліття поділ на християнський Захід і християнський Схід був одним із найголовніших і найтривкіших поділів на європейському континенті” [1, с.561].

У соціокультурну матрицю сучасного українського суспільства дуже стійко вбудовані конструкти радянської свідомості, а статус сучасного українського суспільства, як власне пострадянського, очевидний, на жаль. Наприклад, за даними моніторингу ІС НАН України, за роки незалежності в Україні стабільно зберігається частка населення, яка ідентифікує себе як громадян СРСР, тобто громадян фактично неіснуючої держави (Діаграма 1).

Діаграма 1.

**Динаміка відповідей респондентів (у %) на запитання
“Ким ви себе передусім вважаєте?” (1992–2013) [3, с.490]**

Отже варто поміркувати стосовно причин тривалої громадянської депривації в Україні, адже, вочевидь, у свідомості українського громадянина й криються причини такого стану справ (громадянська культура), а отже, і передумови невдоволення поточними соціокультурними реаліями в країні (громадянські практики).

Звісно, у межах подібної публікації складно охопити палітру інваріантів і параметри досліджуваного явища, та все ж спробуємо виокремити векторні тенденції проблеми на двох рівнях аналізу: констатуючому (соціокультурні ознаки присутності громадянської депривації в межах громадянської культури сучасного українського суспільства) й аналітико-експериментальному (причини, які зумовлюють відповідні наслідки громадянської депривації на соціально-структурному рівні та їх присутність у громадянських практиках).

Аналізуючи матеріали моніторингового дослідження ІС НАН України “Українське суспільство”, доречно виокремити такі ознаки депривації, як соціально-культурного феномену в умовах українського сьогодення.

1. Імовірно, головна ознака – *тотальна відсутність віри в можливість вплинути на владу*. Наприклад, на запитання “Як ви вважаєте, чи є у Вас можливість контролювати діяльність владних структур?” – станом на 2013 рік варіант відповіді “Ні, я не маю жодної можливості контролювати діяльність владних структур” обрало 76,5% українців [3, с. 455].

2. Далі – *втрата зворотнього зв'язку громадянина з державою та соціальними інститутами*. Тобто, громадяни, будучи “де-юре” суб'єктом політичного процесу, “де-факто” стають об'єктом владного впливу. Скажімо, громадянина можуть побити правоохоронці чи зневажливо поставитися до нього в органах місцевого самоврядування, а також черги, розквіт бюрократичних механізмів, які щоразу віддаляють громадянина від його ж прав. Утративши можливість контролювати використання свого ж права на громадянство (причини: низька політична грамотність, неналежний рівень правової свідомості, страх і т. п.), громадянин в Україні опинився в ситуації “жебрака”, який “випрошує” в соціальних інститутів свої ж права. Виходить, його (громадянина) обманули двічі.

3. *Обмеження території громадянського комфорту особистості* (наприклад, публічний доступ до рекреаційних зон, скорочення площ парків відпочинку і т. п.), ще одна ознака громадянської депривації, емпірична аргументація якої виглядає недоречною оскільки такі випадки настільки масові, що вже майже вписуються в межі соціальної норми.

Отже, ознаки громадянської депривації дозволяють стверджувати, що за таких умов *громадянин є радше не суб'єктом, а об'єктом політичного впливу*, а отже, й об'єктом впливу таких інституційних систем, як правова, економічна та ін.).

Розглянемо причини, передумови такого стану справ, зокрема в сучасному українському суспільстві, за матеріалами моніторингового дослідження ІС НАН України “Українське суспільство”.

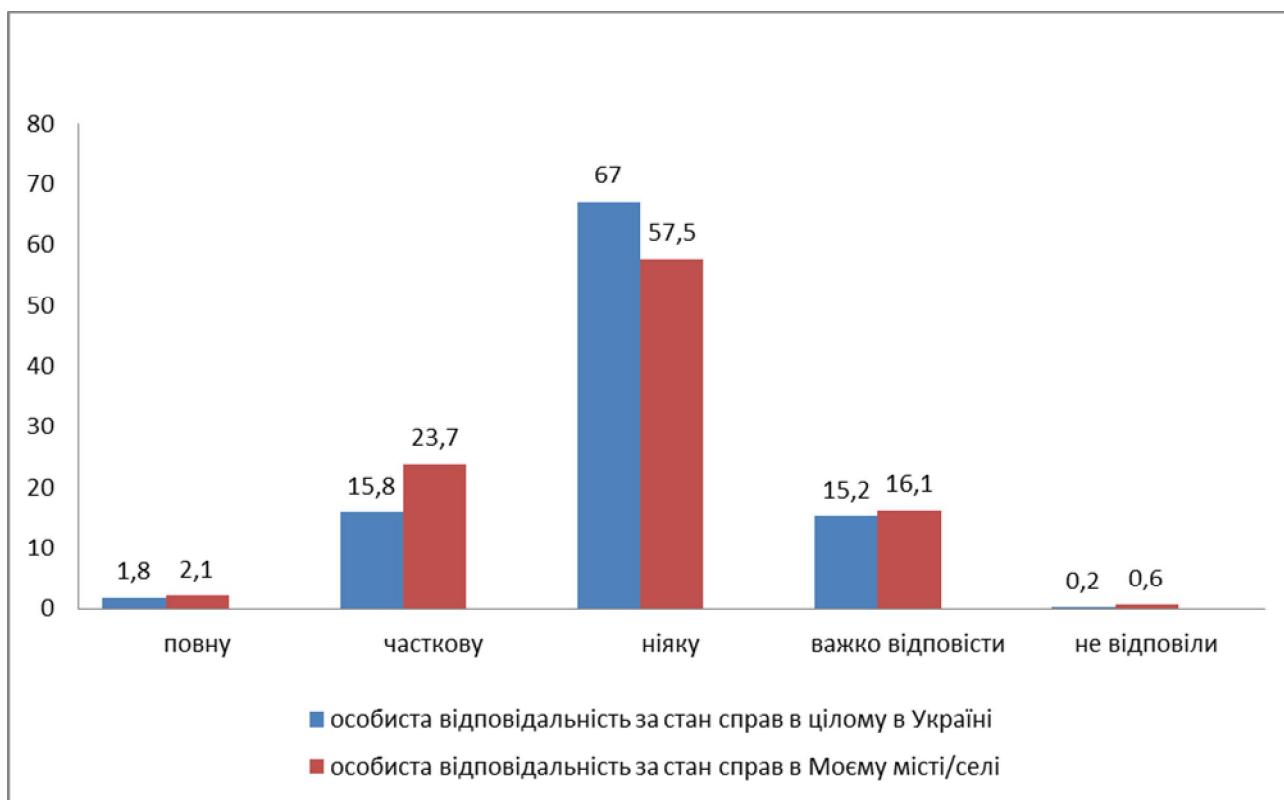
1. *Громадянська індиферентність, пасивність*. Бути громадянином непросто, окремі нації в Європі та США пройшли тривалий історичний шлях у кілька століть, шлях освоєння “мистецтва бути політичною спільнотою”. Зміст ідеї громадянського суспільства передбачає складне поєднання моральних основ буття суспільства та їх імплементацію у формі права, належне співвіднесення свободи й відповідальності. Загалом, це окрема дискусія й чимала наукова тема, зауважимо тільки, що історичний досвід успішних громадянських суспільств наводить на думку, що вони розпочинаються з активної громадянської позиції більшості населення. Стосовно ж України, то ситуація виглядає так: на запитання “Членом яких громадських організацій, об'єднань або рухів ви є?” станом на 2013 рік варіант відповіді – “Не належу до жодної з гро-

мадських організацій” обрало 87,1% респондентів. [3, с.509], а 80% респондентів відповіли, що не брали участі в жодних громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців (2012–2013 р.) [3, с.514]. Звісно, події 2013–2014 рр. докорінно змінили громадянську свідомість українського суспільства, і все ж сподіватися стрибкоподібних змін, мабуть, не варто.

2. Патерналізм і проблема громадянської відповідальності (Діаграма 2).

Діаграма 2.

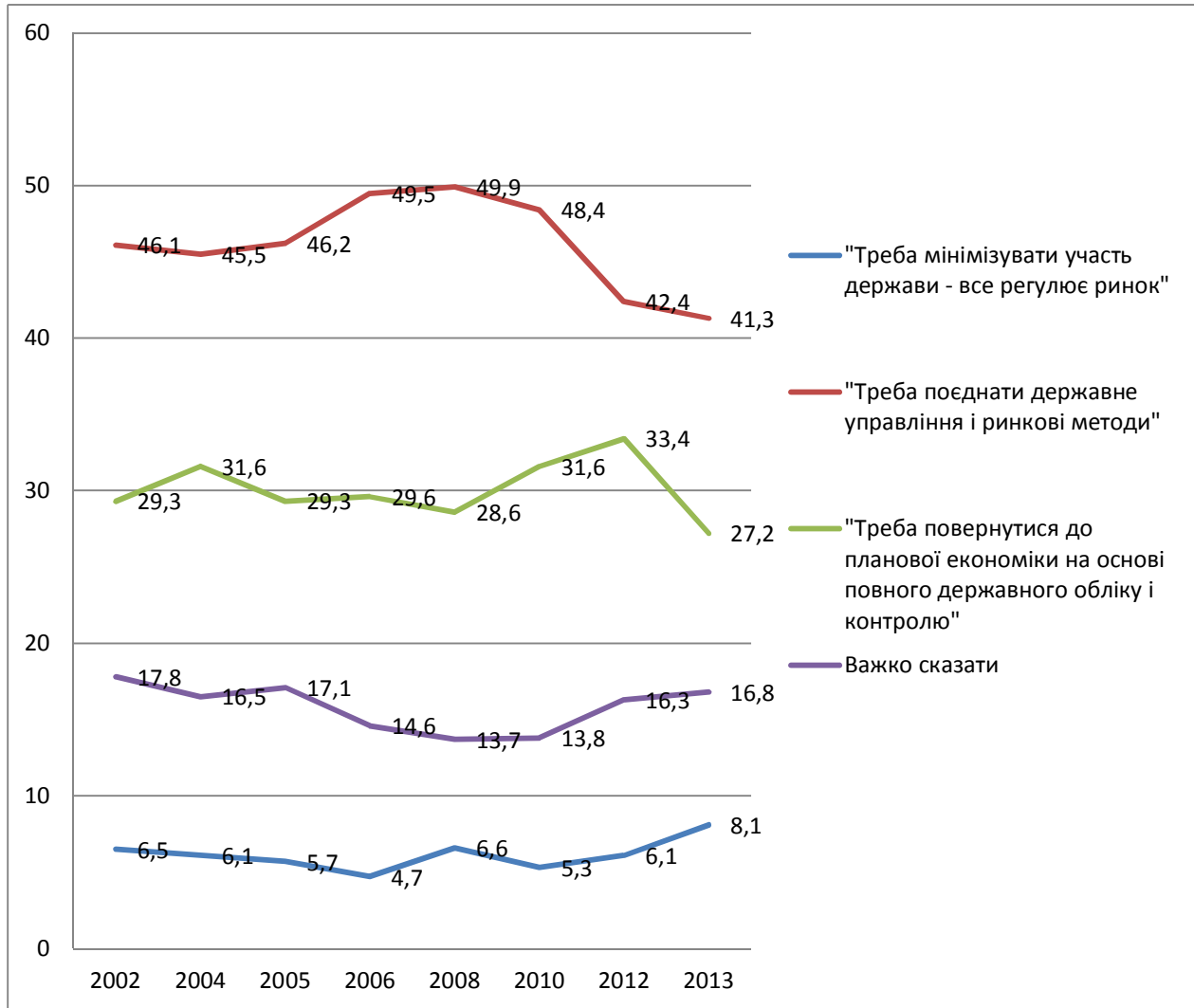
Зіставлення відповідей респондентів (у %) на запитання: “Яку особисту відповідальність ви несете за стан справ у цілому в Україні?” і “Яку особисту відповідальність ви несете за стан справ у Вашому місті чи селі?” (2013) [3, с. 491–492]

3. Завищені експектації стосовно держави. Наприклад, переконлива частка громадян України вважає, що на Президента, уряд повинна лягти більша частка відповідальності за стан справ у країні, а не на самих громадян, більше половини українців вважають (ив. Діаграму 1), що не повинні нести взагалі ніякої особистої відповідальності за стан справ як у країні, так і своєму рідному населеному пункті. Аналогічну панораму тверджень формують і висловлені міркування громадян стосовно ідеї повернення до планової економіки на основі повного державного обліку та контролю (Діаграма 3).

Діаграма 3

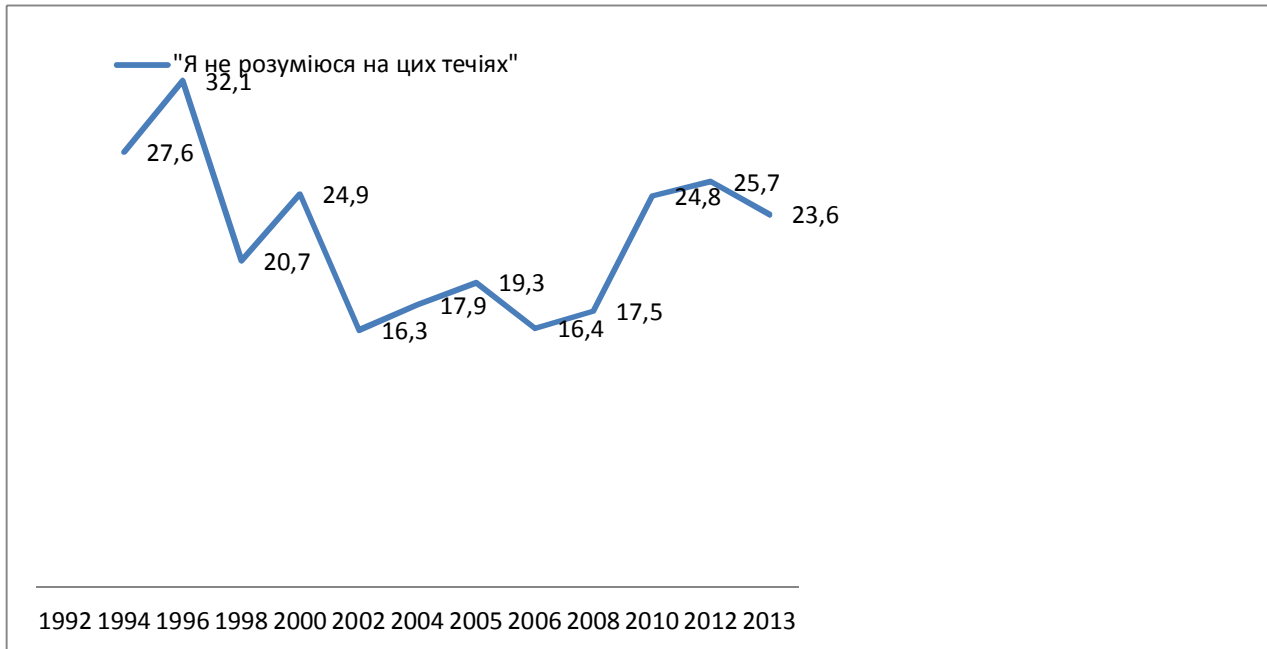
Динаміка відповідей респондентів (у %) на запитання
 “Яким чином, на вашу думку, держава має брати участь в управлінні економікою” (2002–2013) [3, с.447]

4. Незначний рівень політичної обізнаності громадян. Як бачимо з (Діаграми 4), в Україні стабільно зберігалася чимала частка населення, яке в питанні стосовно пріоритетної політичної ідеології обирає варіант відповіді “не розуміюся в цих течіях”.

Діаграма 4.

Динаміка варіанта відповідей респондентів “Я не розуміюся в цих течіях” (у %) на запитання “У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі більш-менш самостійні течії. Нижче наведено кілька таких течій. Виберіть, будь ласка, одну з них, яка найближча вам” (1992–2013) [3, с.451]

Якщо пригадати останні події в Україні, то може скластися враження, що стан громадянської деривації подолано, однак слід розуміти, що формування політичної культури громадянства в Україні – це ще завдання майбутнього, і то радше предмет для окремого дослідження. Натомість в умовах українського сьогодення особливої актуальності набуває знаменитий афоризм французького філософа, літератора, політика й дипломата Жозе де Местра, опублікований 1811 року стосовно уряду Російської імперії: “Кожен народ має ту владу, на яку заслуговує”. А ще, підсумовуючи сказане звернемося до відомої антиномії, епістемологічна постановка якої здійснена в межах філософії “Буття визначає свідомість”/“Свідомість визначає буття”. Звісно, як і переважно в таких твердженнях універсалістського змісту, достовірна (у конкретних умовах місця й часу) відповідь завше десь на перетині антиномій, та все ж реалії сьогодення підштовхують до думки, що в семантичній площині цієї дихотомії вірогідність тяжіє до полюса домінування свідомості. Тобто, якщо йдеться про явища громадянської депривації в Україні, то помітно, що соціокультурний вимір проблеми детермінує соціально-структурні наслідки. Виявляється, передумови невдоволення громадян в Україні власним становищем значною мірою визначені їхніми ж пріоритетами на ціннісному рівні колективної громадянської культури, і як наслідок – відповідної громадянської практики.

1. Вульф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. / Ларі Вульф ; [пер. з англ. С. Біленького]. – К. : Вид-во Критика, 2009. – 592 с.
2. Маковецький А. Українське суспільство у соціологічному вимірі: проблеми теорії та практики / А. Маковецький. – Чернівці : Рута, 2008. – 208 с.

3. Українське суспільство 1992–2013 : Стан та динаміка змін : Соціологічний моніторинг : [зб. наук. пр. / за ред. В. Ворона, М.Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

The phenomenon of civil deprivation was analyzed, its features and reasons in terms of Ukrainian present were researched both on theoretical and empirical analysis levels.

Keywords: *deprivation, civil society, social cultural realias, social system, social structure.*